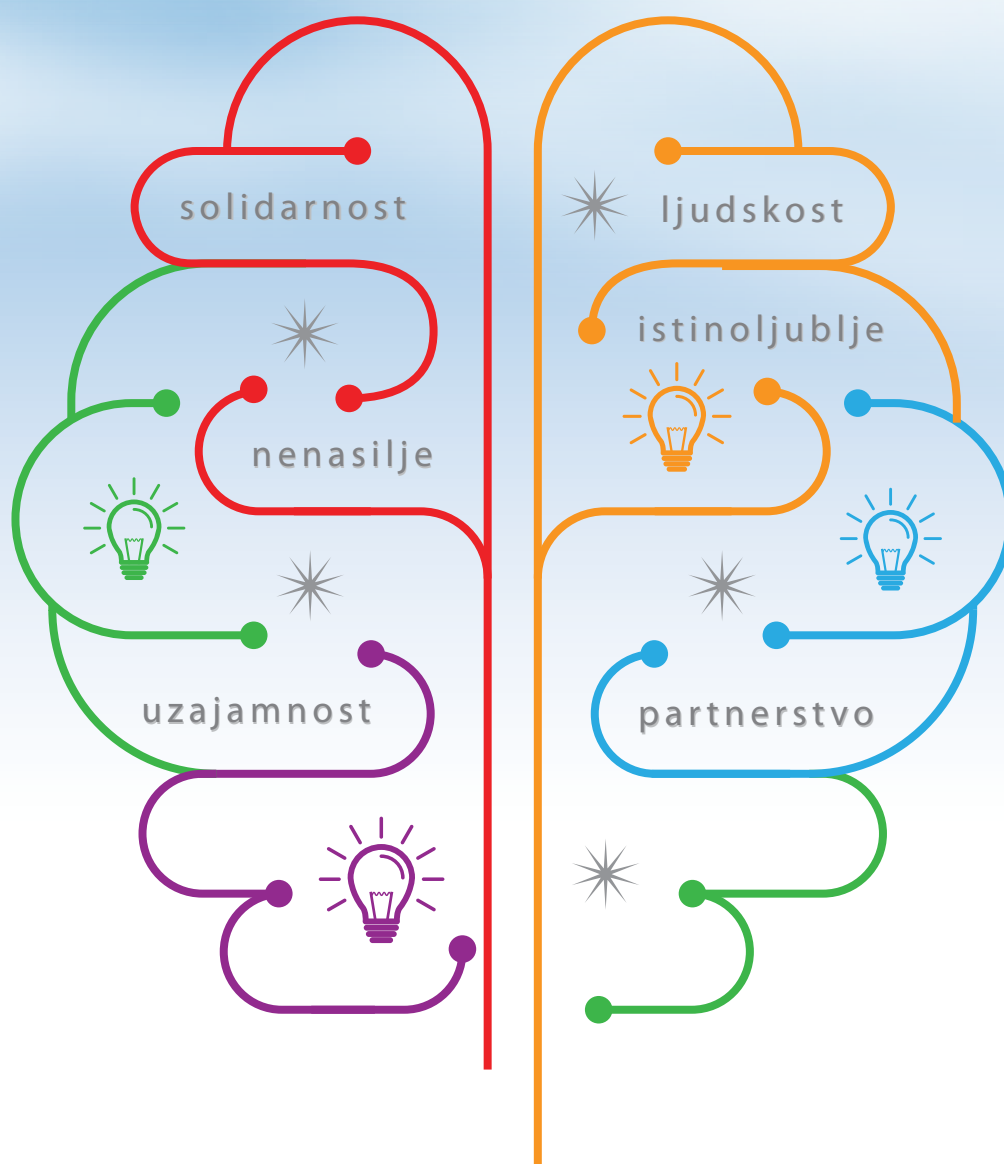


Alen Kristić (ur.)

# PRIRUČNIK SVJETSKOG ETOSA ZA OSNOVNE ŠKOLE



## Riječ urednika

„Priručnik svjetskog etosa za osnovne škole“ namijenjen je nastavnicima osnovnih škola s ciljem približavanja koncepcije svjetskog etosa učenicima na razumljiv i zanimljiv način. Iz tog je razloga posebna pažnja posvećena kontekstualizaciji svjetskog etosa u iskustveni svijet učenika da bi se u svim školskim predmetima i školskom životu općenito dodatno osnažile sastavnice etičkog učenja, mirovnog učenja, dijaloga kultura i religija, i to uz komplementarno korištenje nereligioznih i religioznih etičko-motivacijskih resursa.

Dakle, nije riječ o pretenziji da svjetski etos postane zaseban školski predmet, nego o nastojanju da nastavnici dobrovoljno integriraju svjetski etos u vlastiti predmet. Zahvaljujući njegovom iznimno bogatom sadržaju, integracija svjetskog etosa ne samo da je moguća u svakom predmetu, nego će u okrilju svakog predmeta poprimiti niz dragocjenih specifičnosti, koje će baciti novo i za mlade ljude atraktivno svjetlo kako na sam svjetski etos tako i na sam dotični predmet.

Ta bi integracija u sebe, makar povremeno, trebala uključivati ne samo suradnju s nastavnicima drugih predmeta, nego i realizaciju projekata u kojima bi sudjelovali različiti akteri: učenici i roditelji iz jednog razreda, više razreda jedne škole, čitava škola, više škola, jedna ili više škola s akterima iz lokalne zajednice (nevladine organizacije, lokalne religijske zajednice...).

Prožimanje različitih predmeta i cjelokupnog života škole vrijednostima i načelima svjetskog etosa usmjereno je u konačnici što učinkovitijem posredovanju etičkih motivacija i kompetencija mladim ljudima kako bi u školskim klupama, a za koje desetljeće i na odgovornim društvenim pozicijama, unijeli novu etičku klimu i time omogućili humanije paradigme u sferi politike, ekonomije, religije, obrazovanja, kulture i obiteljskog života.

Objavljivanje „Priručnika svjetskog etosa za osnovne škole“ plod je nastojanja TPO Fondacije da područje projekta kontekstualne promocije svjetskog etosa u obrazovnim strukturama i procesima u našoj zemlji proširi i na područje osnovnih škola.

Podsjećamo da je taj projekt započeo 2014. godine i do sada, uz odobrenje relevantnih obrazovnih struktura, obuhvatio četiri kantona na razini srednjih škola: Tuzlanski, Sarajevski, Zeničko-dobojski i Hercegovačko-neretvanski.

U prvom se dijelu Priručnika, naslovljenom „Svjetski etos kao odgojno-obrazovni projekt: teorijski pristup“, nalazi tekst „Potencijali učenja o etičkim vrijednostima u školama Bosne i Hercegovine kroz prizmu svjetskog etosa“.

Na temelju sudjelovanja u samom projektu kontekstualne promocije svjetskog etosa i dugogodišnjeg angažmana u obrazovnim procesima u našoj zemlji, autori teksta pružaju sustavan uvid u dobrobiti učenja o etičkim vrijednostima u školama naše zemlje kroz prizmu svjetskog etosa. Kao polazište tretiraju izazove koje pred domaće obrazovne strukture postavlja naša društveno-politička zbilja, čiji je bitan segment, naročito u ovom kontekstu, zbilja našeg obrazovnog sustava. Naglasak pritom stavljaju,

dakako, na etičko oduševljenje i kompetencije potrebne učenicima za konstruktivno odnošenje s izazovima globalizacije koji dosežu i sferu školskog života.

U drugom se dijelu Priručnika, naslovljenom „Svjetski etos kao odgojno-obrazovni projekt: praktični pristup“, nalaze dva teksta.

Kao prvo, riječ je o nastavnoj cjelini „Svjetski etos u osnovnim školama – Scenariji školskih sati s nastavnim materijalima“ osmišljenoj za upoznavanje učenika viših razreda osnovne škole sa svjetskim etosom, točnije od petog do devetog razreda. Sastoji se od osam nastavnih jedinica, odnosno trideset i sedam različitih scenarija školskih sati. Svi motivacijski tekstovi i materijali potrebni za realizaciju tih scenarija bit će dostupni na stranici [www.etos.ba](http://www.etos.ba) pod naslovom „Nastavni materijali za realizaciju nastavne cjeline ‘Svjetski etos u osnovnim školama’“.

Na toj će se stranici, kao svojevrsan dodatak Priručniku, nalaziti i tekst naslovljen „Sa svjetskim etosom u školske kupe – Nastavna jedinica svjetskog etosa za početne razrede osnovne škole“. Sastavljena od četiri modula – „Tko sam ja – zajedno na putu“, „Ljudskost: temeljni čovjekov poziv“, „Druge zemlje, drugi običaji“ i „Zlatno pravilo“, tvori osnovu za uspješnije usvajanje i primjenu načela i vrijednosti svjetskog etosa u višim razredima osnovne škole. Naravno, veliki broj scenarija školskih sati iz prve nastavne cjeline moći će se, uz poneku preinaku, realizirati i u nižim razredima osnovne škole, a moduli iz druge nastavne cjeline, iznova uz poneku preinaku, u višim razredima osnovne škole.

Pod naslovom „Tebe se pita! – Etičko ponašanje u svakidašnjici“ nalaze se vježbe s etički prijepornim situacijama iz životnog svijeta osnovnoškolaca. Osmišljene su s ciljem dodatnog osnaženja sposobnosti učenika za samostalno donošenje etičkih odabira u svijesti o njihovim posljedicama za druge i njih same.

Na koncu Priručnika nalazi se i „Deklaracija o svjetskom etosu“ kao dokument na kojem počiva pedagoška koncepcija svjetskog etosa i za kojim se nerijetko poseže u vježbama. Plakati iz izložbe „Svjetske religije – svjetski mir – svjetski etos“, koje podrazumijeva realizacija mnogih vježbi, dostupni su na našem jeziku u sjedištu TPO Fondacije ili na stranici [www.etos.ba](http://www.etos.ba).

Nastavnike potičemo da Priručnik koriste uz punu slobodu za sve konstruktivne zahvate u materijale na koje budu poticali ili zahtijevali različiti faktori. To bi konkretno značilo da se nastavne jedinice ne moraju realizirati u punom opsegu. O tome može presuditi niz faktora, kao što su veličina razreda, uzrast učenika ili predmet u sklopu kojeg se scenarij školskog sata integrira. Ovisno o uzrastu učenika, nastavnici posjeduju punu slobodu na primjeren način prilagoditi scenarije školskih sati ili modula u svim njihovim segmentima (obim aktivnosti, pitanja za rad u skupinama ili plenumu, priče...).

Dakako, „Priručnik svjetskog etosa za osnovne škole“ čini cjelinu s publikacijama „Svjetski etos: Dokumenti – utemeljenja – primjene“ (TPO Fondacija, Sarajevo, 2014.) i „Svjetski etos pod školskim krovom: Priručnik za integriranje svjetskog etosa u srednjoškolske nastavne procese“ (TPO Fondacija, Sarajevo, 2014.). Niz vježbi iz osnovnoškolskog priručnika može se, uz manje ili veće zahvate sukladne uzrastu učenika, bez poteškoća realizirati u srednjoj školi, i obratno.

U oba slučaja, sredstvo dodatne podrške predstavlja stranica [www.etos.ba](http://www.etos.ba), i to ne samo kao izvor dodatnih znanja i kompetencija, nego i kao prostor za razmjenu iskustava, umrežavanje i osmišljavanje novih pristupa u kontekstualnoj promociji svjetskog etosa u školama Bosne i Hercegovine.


Za dobre strane Priručnika, temeljem kritičkog čitanja i niza konstruktivnih sugestija, posebnu zahvalnost dugujem Rebeki Jadranki Anić, Sedžidi Hadžić, Anji Maksić, Izetu Numanoviću, Zilki Spahić-Šiljak i Monji Šuta-Hibert.

Sarajevo, travanj 2015.  
Alen Kristić







The background of the image features a close-up of autumn leaves in shades of yellow, orange, and brown. In the bottom left corner, there are several smooth, rounded stones in shades of grey and green. The overall lighting is warm and soft, creating a serene and natural atmosphere.

**I. SVJETSKI ETOS  
KAO ODGOJNO-  
OBRAZOVNI  
PROJEKT:  
TEORIJSKI  
PRISTUP**

# Potencijali učenja o etičkim vrijednostima u školama Bosne i Hercegovine kroz prizmu svjetskog etosa

**Izet Numanović**  
**Sedžida Hadžić**  
**Monja Šuta-Hibert**

Bolja budućnost leži u što kvalitetnijem obrazovanju. Dakako, napredak i način života čovječanstva će uvelike ovisiti o tome koliko se obrazovanje bude uspijevalo prilagoditi izazovima i potrebama budućih generacija. „Osnovu za ocjenu kvaliteta obrazovnog procesa čine obrazovni ishodi koji obuhvataju znanje, sposobnosti, vještine i stavove učenika koji se stiču kroz formalno obrazovanje. Uspješnost obrazovanja ogleda se i u procentu učenika koji završavaju pojedine nivoe obrazovnog sistema“.<sup>1</sup> Poznato je da se vremena mijenjaju, pa samim tim i ciljevi obrazovanja: u svakom dobu su drugačiji. Tipovi obrazovanja za koje znamo da su nekada suvereno vladali, danas su za nas samo dio povijesti na čijem iskustvu možemo nešto naučiti. U tom smislu obrazovni sistem ima obavezu raditi na tome da odgojno-obrazovna djelatnost i učinak u obrazovanju mladih ljudi bude obogaćen razumijevanjem globalnih i univerzalnih vrijednosti putem kojih se promiče neiscrpna ljubav za životnošću čovjeka i nesebično darivanje sebe u izgradnji zaje-

dničkih vrijednosti koje omogućavaju međusobno razumijevanje, napredak i razvitak zajednice u kojoj živimo.

*Odgoj i obrazovanje predstavljaju društveno odgovoran posao.*

Zadaća mu je jedinstvena. Kroz odgojno-obrazovni proces, kroz proces sticanja znanja, vještina i izgradnje stavova, učenici osnovnih škola, u jednom vrlo složenom mozaiku različitih društvenih interesa, ulaze u svijet novih saznanja i, za njih prvih životnih velikih otkrića, spoznaju sebe i sve oko sebe, te se uvažavanjem drugih i drugačijih, uz iskrenu ljubav, odanost, predanost i odricanje, taj isti mladi čovjek kompletira u izraslu i zreli ličnost, osposobljenu da samostalno donosi odluke.

Dobro odgojen čovjek voli ljude, u potpunosti razumije različite potrebe

<sup>1</sup> „Priručnik za obuku školskih menadžment timova u demokratskom školskom menadžmentu“, II dio, „Kvalitet“ CES – PROGRAM, Pedagoški zavod Tuzla 2005.-2006., str. 40.



drugih i drugačijih, cijeni sebe i ljude oko sebe, individualno dosta daje, ima izgrađena mjerila da razumije i ono s čime se ne slaže, voli i cijeni svoju i slobodu drugih ljudi, razumije pravo na izbor kao i ličnu i kolektivnu blagodat, u činjenju dobra stvara saveze, ima izgrađenu savjest i svijest o dobru i zlu, o lijepom i ružnom, o prihvatljivom i neprihvatljivom, o dozvoljenom i zabranjenom, usmjeren je na činjenje dobra kao ključnog etičkog resursa za govor o globalnom svjetskom etosu.

Na tragu ovih nastojanja i uvjerenja, krajem 2014. godine u izdanju TPO Fondacije iz Sarajeva paralelno sa objavom „Priručnika za integriranje svjetskog etosa u nastavne procese“ za nastavnike srednjih škola „Svjetski etos pod školskim krovom“ urednika Alena Kristića, rođena je ujedno i ideja o Incijativi za etičku transkulturalnu obrazovnu suradnju – odnosno Incijativi ETOS koja je nastala kao rezultat dugogodišnjeg nastojanja TPO tima da otvori inkluzivan i dostupan prostor za dijalog, kritičko promišljanje i

razmjenu informacija vezanih za probleme i specifičan kontekst u kojem se nalazi bh. obrazovni sistem. Imajući u vidu da je propitivanje određenih etičkih normi unutar obrazovnog procesa iznimno važno – posebno za postkonfliktna i tranzicijska društva kakvo je bosanskohercegovačko, koje pati ne samo od dugogodišnjih ratnih trauma, već i od mnogobrojnih ideologija i diskriminatornih praksi koje su još uvijek u značajnoj mjeri prisutne izvan i unutar obrazovnih struktura – smatrali smo da je od krucijalne važnosti pokrenuti procese integracije različitih edukativnih materijala o etičkim vrijednostima kroz što više školskih predmeta, nastavnih i izvannastavnih praksi kako bi se u kratkoročnom i dugoročnom smislu obrazovni kadar, upravljačke školske strukture, ali i učenici što češće i intenzivnije susretali ne samo s različitim teorijskim postavkama etičkih normi i standarda, već i u praktičnom smislu sprovodili u djelo određene ideje, vrijednosti i načela naspram manjinskih zajednica i pojedinaca



unutar vlastite lokalne zajednice. U tom smislu, svaki čovjek, od rođenja, u fazama svog odrastanja, ima potrebu da iskaže svoju socijalnu posebnost, privrženost i ljubav prema vlastitom životu i povezivanje sa drugim ljudima, posebno ako u tom povezivanju postoji određena sličnost. Kroz svoju posebnu povezanost, socijalnu privrženost životu i vrijednostima koje život dariva, čovjek ima potrebu za onim vrijednostima u kojima pronalazi nadahnuće i inspiraciju za svoj život, rad, učenje, sticanje materijalnog dobra i kulturnog uzdizanja. Čovjek prepoznaje vrijednosti u onim oblicima koji mogu razviti njegova znanja, interesovanja za sve drugo i drugačije, koje mogu razviti njegove sposobnosti snalaženja u svijetu u kojem živi, koje mogu razviti njegov intelekt u skladu sa okolnostima u kojima odrasta i susreće se sa drugim ljudima, drugog svjetonazora, drugih kultura, tradicija, interesovanja; sa drugim i drugačijim ljudima koji imaju sasvim drugačiji kulturni kod pripadnosti.

*Jednostavno, u razumijevanju vrijednosti, onakvih kakve one jesu, neovisno od toga ko ih baštini, u susretu sa različitim spektrom različitosti među ljudima, ispravnost dječijeg odrastanja pronalazimo upravo u pravilnom razumijevanju različitosti.*



Tako pravilno razumijevanje različitosti, u odrastanju djeteta, grade stil odrastanja. „Da bismo uključili bilo koje dijete ili mladog čovjeka u obrazovanje, moramo imati u vidu kompletnu ličnost“<sup>2</sup>. Sve ono što razvija mogućnosti pojedinca/djeteta, što potiče i pozitivno uslovljava zajednički život čovjeka kao razumne osobe, sve ono u čemu čovjek pronalazi smisao svoga življenja i svrhu svoga djelovanja, možemo nazvati vrijednim. U tom kontekstu, obrazovanje predstavlja osnovno akciono djelovanje društva da različitim sistemima uspostavljanja kontroliranih aktivnosti, jača sposobnosti obrazovnih ustanova da odgovore na različitosti koje su prisutne u odgoju i obrazovanju mladih ljudi. Sociološki gledano, da bi pojedinac postao osoba, ličnost, on mora ostvariti aktivnosti povezivanja s drugim ljudima. Ta veza, koja se ostvaruje s drugim ljudima kao proces prenošenja i razmjene društvenih vrijednosti i normi u sociološkim teo-

<sup>2</sup> Indeks inkluzivnosti, str 7., Zenica, 2008. (Izdavač adaptiranog priručnika na bosanskom jeziku: Pedagoški zavod Zenica. Adaptirano za upotrebu u Bosni i Hercegovini. Save the Children UK, Program u Bosni i Hercegovini, mart 2008.)

rijama, a i u životu, može se nazvati socijalizacijom u najširem smislu. „Kako je rečeno, socijalizacijom se na nove generacije prenose društvene vrijednosti i norme. Norme predstavljaju smjernice za ponašanje u konkretnim situacijama, a vrijednosti općenito ukazuju na to što je dobro ili loše“.<sup>3</sup>



*Intenzitet uspostave socijalnih veza u društvu u potpunosti odlikava stanje usvojenih općih vrijednosti u društvu u kojem živimo.*

Zbog toga je vrlo važno i neizbježno da se obrazovna kultura u osnovnim školama zasniva na visokom stepenu obrazovanja o razumijevanju postojanja različitosti među ljudima, te da se svaki vid razumijevanja kroz obrazovni sistem zasniva na uvažavanju i toleranciji, jer samo tako zajednica u kojoj živimo mi i učenici, budući aktivni članovi ove zajednice, možemo postaviti univerzalne vrijednosti življenja, ne kao cilj, nego kao stalnu zadaću čije razumijevanje, uvijek i iznova, moramo preispitivati.

### **Ključni pojmovi za razumijevanje različitosti**

Kako bismo aktivno doprinijeli reformi i osnaživanju bh. obrazovnih sistema, te u naše obrazovne planove i programe uključili još više nastavnih sadržaja koji se temelje na *međusobnom poštivanju, empatiji, brizi, odgovornosti i pomirenju*, vrlo je važno

da učenici pravilno razumijevaju pojmove različitosti u njihovom punom značenju, jer samo na taj način, razumijevajući porijeklo i značenje različitosti kod drugih ljudi, učenici mogu bolje razumjeti svoju ulogu u zajednici sa ciljem promoviranja tolerancije i suprotstavljanja predrasudama. *Različitost* znači biti drukčiji, odnosno, ona pretpostavlja one ljudske osobine koje se razlikuju od naših sopstvenih i osobina grupa kojima pripadamo, ali su prisutne kod drugih pojedinaca i grupa. Također, važno je napraviti razliku između primarnih i sekundarnih dimenzija različitosti. *Primarne dimenzije* su sljedeće: starosna dob, etnička pripadnost, spol, fizičke sposobnosti/osobine, rasa i seksualna orijentacija.

*Sekundarne dimenzije* različitosti su one koje se mogu promijeniti, a uključuju, mada nisu ograničene samo na to, sljedeće: obrazovni nivo, geografsko područje, prihod, bračni status, vojno iskustvo, roditeljski status, vjerska uvjerenja i radno iskustvo. U osnovi današnje upotrebe ovog termina je naglasak na prihvatanju kulturnih razlika i njihovom poštovanju, uviđanjem da nijedna kultura „nije superiorna“ u odnosu na drugu.

### **Zašto je pojam Drugog važan za Bosnu i Hercegovinu?**

U dosadašnjim obrazovnim praksama u Bosni i Hercegovini, pored kompleksnosti uspostave obrazovnih sistema na različitim nivoima, pod utjecajem vrlo visokog stepena izražene sumnje u javni odgoj i obrazovanje od strane javnosti, pitanja koja si danas moramo postaviti su:

- ② Kakvim to vrijednostima učimo učenike u našim školama?

<sup>3</sup> Haralambos, Michael; Sociologija, str 4.-5., teme i perspektive., Golden marketing Zagreb (2002.).

- ☉ Kako, na koji način, pod kakvim utjecajima, u skladu s čim i s kojim ciljem ih podučavamo vrijednostima?
- ☉ Kako i na koji način se izboriti za pravilan kontekst razumijevanja: interkulturalizma, multikulturalizma, pluralizma, tolerancije, stereotipa, predrasuda i diskriminacije?
- ☉ Kako naučiti učenike da ne diskriminiraju druge ljude zbog spola, socijalnog porijekla, nacionalnosti, seksualnosti i seksualne orijentiranosti?

Odgovora i pristupa ovoj problematici je mnogo, međutim osnovna zadaća svih obrazovnih djelatnika bi trebala biti da prije svega nastojimo naučiti našu djecu da u osnovi svih rasizama, seksizama, snobizama, homofobije, netrpeljivosti, neuvažavanja, netrpjenja leži zajednički korijen, a to je: „Netolerancija prema različitostima i zloupotreba moći da bi se stvorile i podržale nejednakosti“. Na tom putu potrebno je razjasniti i naglasiti neke od ključnih pojmova kao što su:

- ☉ *Interkulturalizam* - označava dinamične i interaktivne veze i odnose među kulturama, više kultura koje se poznaju, uvažavaju, prožimaju i počivaju na uzajamnosti.
- ☉ *Multikulturalizam* - označava istovremeno postojanje mnogobrojnih kultura na nekoj teritoriji. Označava statičnu i kvantitativnu dimenziju višekulturalnosti.
- ☉ *Pluralizam* - „u društvenim znanostima spominje u dva oblika: a) kao *politički pluralizam*, u svezi s idejom o ograničenju državne moći,

jačanju aktivne participacije građana u procesu odlučivanja i uvođenju funkcionalno neovisnih područja vlasti i b) kao *kulturni pluralizam*, u smislu postojanja niza etničkih, nacionalnih, vjerskih, jezičnih i drugih grupa kojima građanska demokracija omogućuje očuvanje i razvoj svojih posebnih identiteta, ali i obvezu poštivanja onih kulturnih obilježja koje pripadaju društvima u cjelini.“<sup>4</sup>

- ☉ *Tolerancija* - prihvatanje i otvorenost prema različitim praksama, stavovima i kulturama; ne znači obavezno usaglašavanje sa razlikama.
- ☉ *Stereotip* - je jako pojednostavljena generalizacija o nekoj ljudskoj grupi, koja ne uviđa individualne razlike. Čak i pozitivni stereotipi, npr. stanovnici Azije su dobri u matematici i kompjuterskom znanju, imaju negativan uticaj.
- ☉ *Predrasuda* - je stvaranje suda unaprijed, donošenje odluke o nekoj osobi ili grupi ljudi bez odgovarajućeg znanja o njima. Mišljenje opterećeno predrasudama je zasnovano na stereotipima. Predrasuda je uvjerenje ili stav.
- ☉ *Diskriminacija* - je ponašanje koje može proisteci iz predrasuda. Diskriminacija predstavlja negiranje pravde i poštenog odnosa prema nekome na mnogim poljima, uključujući zaposlenje, stanovanje i politička prava.

S tim u vezi, vrijednosti i sistemi vrijednosti koje usvajamo kao lične principe, uvjerenja i ideali naspram kojih usklađujemo svoj rad i principe našeg individualnog ponašanja, presudni su u našem donošenju

<sup>4</sup> Spajić-Vrkaš, V.; Kukoč, M. i Bašić, S. *Obrazovanje za ljudska prava i demokraciju: Interdisciplinarni rječnik*. Zagreb: Hrvatsko povjerenstvo za UNESCO i Projekt "Obrazovanje za mir i ljudska prava za hrvatske osnovne škole, 2001., str.29.





odluka koje će označavati naš životni put. Za takav sud, pored lične opredijeljenosti, moramo se suočiti sa okolnostima u skladu sa kojima postupamo i koje u većoj mjeri, mogu spotaći ili podstaći naše dobre namjere. Prema tome: „Glavni cilj odgoja i obrazovanja nije samo sticanje akademskih znanja i vještina, već cjeloviti razvoj ličnosti. To uključuje razvoj karaktera, moralni razvoj i, posljedično, transformaciju društva ka pravičnom društvu zasnovanom na miru, solidarnosti, uzajamnom povjerenju i poštovanju.”<sup>5</sup> Upravo vrijednost ovakve inicijative i obrazovnog programa „Svjetski etos u školi“ leži u tome, što uz dosljednu primjenu i edukativnu elaboraciju, može ponuditi mnogobrojne odgovore na niz spornih pitanja o potrebi uspostavljanja prepoznatljivog sistema vrijednosti u Bosni i Hercegovini, a da taj sistem vrijednosti bude zajednička paradigma odgoja i

obrazovanja učenika osnovnih škola kojim se otklanjaju svi usporivači pravilnog i istinskog razumijevanja vrijednosti kao opšteg dobra, podjednako važnog za svakog stanovnika, ma gdje i u bilo kojem dijelu Bosne i Hercegovine živio.

U namjeri da svim bosanskohercegovačkim obrazovnim djelatnicima i učenicima omogućimo produktivnu integraciju različitih edukativnih materijala i metodologija rada iz oblasti etike u što više školskih predmeta, stjecanje i unaprjeđivanje određenih kompetencija na polju etike, edukacije o univerzalnim etičkim vrijednostima i međureligijskih kompetencija, kao i motiviranje i ohrabivanje na aktivan društveni angažman zasnovan na osnovnim etičkim vrijednostima, ekspertni tim TPO Fondacije je svoje prve aktivnosti započeo dvodnevnom edukacijama iz oblasti primjene svjetskog etosa za

<sup>5</sup> Radmila Rangelov Jusović, direktorica Step by Step. Kampanja za promoviranje odgoja i obrazovanja baziranog na univerzalnim vrijednostima, objavio Mi217/12/2015 (<http://www.mi2.ba/agencija/kampanja-za-promoviranje-odgoja-i-obrazovanja-baziranog-na-univerzalnim-vrijednostima>).

srednjoškolske nastavnike u Tuzlanskom, Zeničko-dobojskom, Kantonu Sarajevo i Hercegovačko-neretvanskom kantonu. Ciljevi ovih obuka su bili sljedeći: upoznati se s idejom svjetskog etosa, razumjeti važnost etičkih i religijskih kapaciteta za fenomen svjetskog etosa, upoznati se s edukativnim materijalima o svjetskom etosu, razumjeti značaj svjetskog etosa kao pedagoškog projekta, identificirati različite dimenzije učenja o svjetskom etosu, razmatrati predodžbe o etičkim i moralnim vrijednostima i uvjerenjima, proširiti znanje o ideji i sklopu zajedničkog svjetskog etosa, unaprijediti vještine učenja i podučavanja i razumjeti važnost vlastitog posredovanja. O uspješnoj realizaciji ovih obuka najbolje govore najviše ocjene svih učesnika kao i njihove impresije. Većina je sličnog sadržaja i veoma afirmativno svjedoči o realizaciji edukacija za nastavnike. Tako primjerice u jednoj deskriptivnoj procjeni obuke o svjetskom etosu stoji: „U obrazovanju radim od 1998. g. i prisustvovala sam raznim seminarima, radionicama, okruglim stolovima, ali ovako dobro pripremljenom seminaru nisam prisustvovala do danas. Sve što sam čula, vidjela, mogu koristiti u svom budućem radu s učenicima. Naročito mi se svidjela literatura koju smo dobili i koja može služiti za sve predmete koje predajem: historiju, geografiju, građansko obrazovanje, religijsku kulturu. Predavači senzibilni, otvoreni, razumljivi, jasni i veoma pripremljeni za predavanje. Nadam se da će ovaj seminar imati svoj nastavak!“. Očekivati je da će sadržaji koji su se afirmirali u zemljama Zapadne Evrope i u nekim dijelovima Bosne i Hercegovine kod srednjoškolskih nastavnika na istu podršku naići i kod osnovnoškolskih nastavnika.

*Nesumnjivo odlična prihvaćenost od srednjoškolskih nastavnika projekta svjetskog etosa u ovoj pilotnoj fazi obavezala je TPO Fondaciju da projekt proširi i na osnovne škole, pa je ovaj priručnik za nastavnike osnovnih škola prvi korak na tom putu.*

Imajući u vidu želje i namjere TPO Fondacije za proširenjem projekta o svjetskom etosu i na osnovne škole u Bosni i Hercegovini nameće se potreba ispitivanja aktualne situacije u osnovnim školama u Bosni i Hercegovini, kao i eventualne mogućnosti implementacije koncepta svjetskog etosa u njima. Kao rezultat kompleksne administrativne strukture<sup>6</sup> ustanovljene Daytonskim mirovnim sporazumom, obrazovnim sistemom u Bosni i Hercegovini, slično drugim društvenim sektorima, upravlja se iz trinaest ministarstava od kojih svako ima vlastitu i različitu legislativu, izvršnu ulogu, a prisutan je i neizbalansiran budžet.<sup>7</sup> Osnovno obrazovanje u BiH još uvijek stagnira, a nastavne metode nisu doživjele posebne promjene. Nastavnici nastavljaju s edukacijama, učenici zapisuju i onda naučeno reproduciraju usmeno ili pismeno.

<sup>6</sup> UNESCO Međunarodni biro za edukaciju u izvještaju „BOSNIA AND HERZEGOVINA Regional Preparatory Workshop on Inclusive Education Eastern and South Eastern Europe“ navodi da je riječ o „apsurdnoj administrativnoj fragmentaciji“. Izvještaj dostupan na: [http://www.ibe.unesco.org/fileadmin/user\\_upload/Inclusive\\_Education/Reports/sinaia\\_07/bosnia\\_herzegovina\\_inclusion\\_07.pdf](http://www.ibe.unesco.org/fileadmin/user_upload/Inclusive_Education/Reports/sinaia_07/bosnia_herzegovina_inclusion_07.pdf) od 10. 1. 2016.

<sup>7</sup> <http://www.unicef.org/bih/education.html> od 9. 1. 2016.



Ocjene kojima se učenici vrednuju su jedini indikator njihovih postignuća, a ocjenjuju se jedino na osnovu procjene njihovih nastavnika.<sup>8</sup>

### **Važnost svjetskog etosa za bh. obrazovni sistem**

Opće je poznato da škole u BiH sve više postaju nesigurne za učenike, a porast nasilja među učenicima je stalan (bullying, iznude novca i sl.). Romska zajednica također pati od naslijeđene diskriminacije koja je doprinijela rasprostranjenom siromaštvu, nezaposlenosti, beskućništvu i nedostatku pristupa obrazovanju. Pristup djece s tjelesnim invaliditetom nije riješen uklanjanjem fizičkih prepreka njihovom

prilazu školskim zgradama. Djeca s teškoćama u razvoju i dalje su suočena s nedostatkom kvalitetnog redovnog obrazovanja, zbog niskih kapaciteta škola i nastavnika koji bi zadovoljili specifične zahtjeve za njihovo obrazovanje. Kako se navodi na web portalu UNICEF-a BiH, primarni ciljevi obrazovnih reformi u BiH se mogu definirati s dvije riječi: kvalitet i modernizacija. Mada je napravljen pomak, kreiranje inkluzivnog i nediskriminatornog obrazovnog sistema još uvijek je izazov za obrazovne reforme. Ovdje je još uvijek rascjepkani obrazovni sistem utemeljen na političkim, religijskim i kulturnim razlikama i promovira se etnički separatizam i nepovjerenje. Kvaliteta i inkluzivnost obrazovnog procesa, kao i poboljšanje obrazovnih sadržaja uključivanjem tema vezanih za zdrav stil života i prava žena predstavlja ključnu odgovornost svih nas u rješavanju diskriminacije u osnovnim školama.

Uvođenjem devetogodišnjeg osnovnog obrazovanja<sup>9</sup> prije dvanaest godina roditelji su očekivali modernizaciju i, što je važnije, rasterećenje učenika koje je trebalo doprinijeti njihovoj kreativnosti. Dosadašnja iskustva pokazuju da se proces prilagodbe reformskim zahtjevima vrlo teško ostvaruje. Pomaka ima, ali da bi reformski proces išao željenim tokom, potrebna je mnogo veća podrška obrazovanju. Činjenica da četrnaestogodišnjaci u devetim razredima u pet radnih dana slušaju šesnaest predmeta predstavlja pitanje za razmatranje, posebno u dijelu koji se odnosi na mogućnosti uvođenja blage profesionalne orijentacije i kvalitetnu organizaciju korištenja slobodnog vremena. Učenici su opterećeni,

<sup>8</sup> Ibidem.

<sup>9</sup> U Unsko-sanskom, Bosansko-podrinjskom, Tuzlanskom, Zeničko-dobojskom kantonu i Kantonu Sarajevo nastava za učenike svih devet razreda izvodi se po programu devetogodišnjeg obaveznog odgoja i obrazovanja. Federalno Ministarstvo obrazovanja i nauke od 15. 1. 2016. Dostupno na: [www.fmon.gov.ba/index.php?option=com](http://www.fmon.gov.ba/index.php?option=com).





nezadovoljni, frustrirani, nemaju vremena za opuštanje, druženje i igru. Njihov radni dan je obilježen pritiskom i višesatnim nepomičnim sjedenjem u neudobnim školskim klupama. U ovakvim uvjetima nema opuštenosti koja je glavni uvjet znatiželje i kreativnosti. Bilo bi zanimljivo gledati u samo jednoj radnoj sedmici u vremenu od pet radnih dana kako se kreatori devetogodišnjeg osnovnog koncepta, a do danas javnost ne zna tko su oni, šesnaest puta „prebacuju“ s teme na temu, s predmeta na predmet. Čini se da i samo razmišljanje o ovome zamara i opterećuje. Upravo zbog toga, kod učenika se javlja osjećaj nezadovoljstva i primjetne frustracije, a njihovo prepubertetsko doba oskudijeva smišljenim korištenjem slobodnog vremena, opuštanjem, generacijskim druženjem i igrom. U prilog ovome govori i „tiha debata“ o nezadovoljstvu devetogodišnjim sistemom obrazovanja, a nerijetko o tome

progovaraju eksperti, javni djelatnici, nastavnici i roditelji, o čemu se može čitati u različitim stručnim izvorima i svakodnevnoj štampi. U medijima se mogu naći i sljedeći stavovi: “Neko je to samo preko noći uveo, a da prethodno nije izvršena nikakva priprema niti stručna analiza. Za sada ne postoji nijedan pokazatelj da je ovaj sistem dobar za djecu i nastavnike. Devetogodišnjim sistemom nije se smanjio fond časova niti broj predmeta. Djeca su opterećena.”<sup>10</sup> Može li se ovo dovesti u vezu s porastom vršnjačkog nasilja koje je prisutno u većini škola? Može! Kada je riječ o socijalizaciji, većina autora se slaže da je škola bitan socijalni faktor (odmah iza obitelji) od kojeg zavisi formiranje ličnosti. Proces intelektualnog, emocionalnog, a naročito socijalnog razvoja koji je započeo u obitelji intenzivno se nastavlja u školi. Društvo, pak, naročito putem škole, nastoji kod djece razviti one

<sup>10</sup> Direktor OŠ „Musa Ćazim Ćatić“, gospodin Hamza Dobraća u intervjuu za „Dnevni avaz“ od 24. 6. 2015.

osobine i stavove koje smatra poželjnim i prihvatljivim.<sup>11</sup>

Također, važno je naglasiti da je škola, kao institucionalizirani nosilac socijalizacije, instrument i distributer znanja, vještina i stavova koje određeno društvo diktira. Znanja i stavovi su usko povezani, a riječ je o tendenciji da se reagira pozitivno ili negativno prema izvjesnim ljudima, stvarima, idejama ili situacijama. Pri tome treba imati na umu da se na ovaj sistem nužno reflektira socijalno-političko-kulturni kontekst u okviru kojeg škola djeluje. U slučaju Bosne i Hercegovine, nezaobilazna je refleksija patrijarhalnog okvira. Ovo implicira da nisu isključene i eventualne predrasude. Mada su neobjektivne, tj. nisu zasnovane na činjenicama, predrasude je teško pokolebati. Udžbenici su osnovno nastavno sredstvo čiji je sadržaj determinisan nastavnim planom i programom; u tom smislu to je programski dokument. U njemu su izražene relevantne činjenice, kao i norme, društvene vrijednosti, ideje o najpoželjnijim mogućim odnosima.<sup>12</sup>

Sve navedeno dovodi u pitanje mogućnost integriranja bosanskohercegovačkih građana u evropske i svjetske tokove.

Horizontalna prohodnost učenika ovim zamršenim osnovnoškolskim sistemom je vrlo problematična. Također, ovaj sistem je za našu siromašnu zemlju veoma skup. Zbog prefleksibilne udžbeničke politike roditelji su prinuđeni kupovati svake godine nove udžbenike jer se npr. samo u Kantonu Sarajevo od škole do škole razlikuju

spiskovi preporučenih udžbenika. Posuđivanje udžbenika od rođaka ili prijatelja ovdje je postalo davna prošlost.

*Osnovno obrazovanje bi trebalo usmjeriti ka nuđenju formula koje preferiraju integrirajuće elemente koji teže ka pomirenju, a ne stvaranju još većih razlika i nepremostivih barijera među učenicima.*

Kada je riječ o distribuciji istih sadržaja za sve učenike u Bosni i Hercegovini, rezultati su poražavajući. Različiti udžbenici se koriste od škole do škole kao da postoji više fizika, više biologija, hemija, matematika. Jedini pomak napravljen je od strane Obrazovnog centra za demokratiju i ljudska prava — CIVITAS sa predmetom građanskog obrazovanja.<sup>13</sup>

Imajući na umu sve gore navedeno, nameće se sljedeće pitanje: Ako nam obrazovne vlasti u Bosni i Hercegovini nisu ponudile jedan kvalitetan i moderan obrazovni sistem koji će doprinijeti humanizaciji i integraciji društva, šta možemo očekivati kada su u pitanju integracija u Evropsku Uniju ili globalni kontekst?

<sup>11</sup> Pals, L. Daniel. Seven Theories of Religion. New York: Oxford University Press, 1996, 97-98.

<sup>12</sup> Hadžić, Sedžida. „Slika“ žene u udžbenicima islamske, pravoslavne i katoličke vjeronauke: magistarski rad. Babić-Avdispahić, Jasminka, mentor, Spahić-Šiljak, Zilka, mentor. Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu, Centar za interdisciplinarnu postdiplomske studije, 2009., 18.-23.

<sup>13</sup> Naime, CIVITAS je uspio kreirati udžbenike za osnovne i srednje škole na tri službena jezika u Bosni i Hercegovini, ali sa potpuno istim sadržajima za sve učenike bez obzira o kojoj školi ili gradu se radi. I zaista, u oblasti predmeta demokratija i ljudska prava/građansko obrazovanje napravljeni su najveći iskoraci u smislu interkulturalne saradnje i unapređenja demokratije i ljudskih prava u osnovnim školama.

Odgovor na ovo pitanje i dalje ostaje otvoren i dok tragamo za mogućim rješenjima i resursima, ne treba zaboraviti značaj nevladinog sektora. Tako stručni tim TPO Fondacije<sup>14</sup> iz Sarajeva već tri godine radi na implementaciji pedagoškog projekta „Svjetski etos pod školskim krovom“ u obrazovne sisteme u Bosni i Hercegovini. Značaj ovog projekta i cjelokupne ETOS inicijative za naše osnovno-obrazovne institucije je višestruk. On prvenstveno nadilazi granice pojedinačnih predmeta što je i cilj uspješnih i modernih obrazovnih sistema u svijetu.<sup>15</sup>

Ovaj pedagoški projekt formulira četiri ključna parametra:

- 🌀 život u zajednici,
- 🌀 učenje i rad,
- 🌀 saradnja s roditeljima i partnerima izvan škole
- 🌀 i učenje demokratije.

Ako se ima u vidu tvrdnja uvaženog Hansa Künga, kreatora koncepta svjetskog etosa, da svi snosimo odgovornost za bolji svjetski poredak, onda je neupitna nužnost upoznavanja učenika s etičkim vrijednostima i uvjerenjima različitih kulturnih krugova i religija. „Svjetski etos“ upoznaje učenike s aktualnim izazovima i krizama našeg svijeta i učenici otkrivaju nužnost kreiranja zajedničkog etosa. „Deklaracija o svjetskom etosu“, koja je neodvojivi dio pedagoškog projekta „Svjetski etos“, nastavnicima i učenicima služi kao strukturalna pomoć za komparacije s obzirom na rezultate



učenika. Ponuđeni obrazovni plan ima dvije dimenzije: prvu, „Svijet i odgovornost“ i drugu, koja je posebno značajna za kontekst Bosne i Hercegovine jer se u njoj prožimaju svjetske monoteističke religije, a to je dimenzija „Religije i svjetonazori“. A kada je o religijama riječ ovim projektom se nudi mogućnost učenja „o“ religijama i učenje „od“ religija. Pored toga, važan dio svjetskog etosa je i zajedničko učenje o nereligijskim svjetonazorima i učenje od njih i u saradnji sa njima.

Posebna vrijednost pedagoškog projekta „Svjetski etos“ je u tome što nudi pet dimenzija cilja koji nastavnicima mogu služiti kao strukturalno usmjerenje.<sup>16</sup> Riječ je o estetskoj, afektivnoj, kognitivnoj, duhovnoj i dimenziji usmjerenoj na aktivnost. Estetska dimenzija omogućava učenicima posmatranje i upoznavanje

<sup>14</sup> <http://tpo.ba>.

<sup>15</sup> Vidjeti tekst: „Finland’s new plan to change school means combining subjects“ dostupan na: [www.washingtonpost.com/news/wonk/wp/2015/03/24/finlands-radical-new-plan-to-change-school](http://www.washingtonpost.com/news/wonk/wp/2015/03/24/finlands-radical-new-plan-to-change-school).

<sup>16</sup> „Svjetski etos pod školskim krovom: Priručnik za integriranje svjetskog etosa u nastavne procese“, Kristić Alen, ur. Sarajevo, TPO Fondacija, 2014., str. 45.-51.



drugih religija i nereligijskih svjetonazora bez apriornog suđenja i kompariranja s vlastitim svjetonazorom. Posebno je vrijedna afektivna dimenzija koja dolazi do izražaja kod učenja i koja u učenicima budi različite osjećaje što pojačava razumijevanje i pomaže trajnom zadržavanju naučenog. Kada su učenici usmjereni na aktivnost, stvaraju se zajednice učenja i angažmana koje se uvijek i iznova sklapaju u razredu. Rad na projektu „Svjetskog etosa“ omogućava da se potaknu nova duhovna iskustva zajedno i sa drugima kako bi se postiglo dublje razumijevanje. Kulminaciju rada čini pitanje: „Koje su to osnovne moralne vrijednosti vrijedne truda i važne?“ Učenici i nastavnici se ovdje susreću s pluralnošću mišljenja na različitim nivoima. Dakle, predmet projekta je neposredno okruženje sa svim izazovima, ali i globalne povezanosti koje se tiču društva, prirode i religije. Učenici se zajedno sa svojim nastavnicima bave krizama i problemima našeg svijeta i promišljaju o tome kojim se vrijednostima trebamo suprotstaviti tim krizama.

Svjetski etos senzibilizira učenike na probleme našeg svijeta i nudi mogućnosti za njihovo rješenje.

Radni procesi učvršćuju oblikovanje stavova i afirmiranje vlastitog identiteta u pluralnom društvu. Radeći na projektu, učenici trebaju spoznati da njihova uvjerenja i njihovi glasovi mogu biti učinkovito sredstvo u borbi protiv problema našeg svijeta. Također, u sklopu rada na projektu,

učenici saznaju o drugim religijama i od drugih religija, suprotstavljaju se predrasudama i razvijaju i unapređuju toleranciju. Ako se promišlja o važnosti projekta „Svjetskog etosa“ za bosanskohercegovačke osnovne škole, potrebno je imati u vidu multikulturalni društveni kontekst. Refleksije globalnih dešavanja prisutne su u našoj sredini kako u pogledu krupnih, tako i u pogledu sitnih problema. Uvijek iznova nastaju napetosti i sukobi zato što se ljudi iz različitih kultura susreću nepripremljeni i bez znanja o drugima i njihovim vrijednostima i svjetonazorima. Mada je nevladin sektor veoma aktivan i važan, potrebno je napraviti i institucionalni okvir kako bi svjetski etos zaživio u svim osnovnim školama u našoj zemlji. Potrebno je da učenici steknu znanja o ljudima iz drugih kultura, a taj proces upoznavanja drugih unaprijedit će njihovo razumijevanje vlastite kulture i identiteta. Ovdje se slobodno može reći da ovaj pedagoški projekt koji su razvijali njemačko–austrijski eksperti u periodu od deset godina nudi formule za mijenjanje kolektivne svijesti iz stanja ekskluzivnosti u stanje inkluzivnosti koje afirmira različite društvene vrijednosti i uči življenju istih.

Stanje u našem društvu pokazuje da u školama već odavno nema više i manje važnih predmeta. Matematika ili fizika jesu važne, ali je učenje etičkom ponašanjem imperativ ukoliko želimo formirati stabilne i zdrave ličnosti. Važno je da djeca još u osnovnoj školi uče da je svoje interese bolje ostvarivati bez agresivnosti i nasilja, da povjerenje nastaje tek kada smo iskreni jedni prema drugima, da je ponekad potrebno odreći se vlastite koristi radi općeg dobra, da se ljudi ne smiju vrijeđati niti omalovažavati radi boje kože, hendikepa,

socijalnog statusa ili neke druge razlike, da je potrebno s drugima postupati ljudski...

*Važno je da ideje „svjetskog etosa“ ugradimo u naše učenike od najranije dobi jer jedino tako će se i kasnije ponašati odgovorno, prema usvojenim i uvježbanim obrascima.*

Osnovni uvjet života u zajednici jeste znanje jednih o drugima.

U prilog važnosti prisutnosti i inkorporiranja projekta „svjetskog etosa“ u osnovnim školama govori i tekst „Deklaracije o svjetskom etosu“ jer insistira na odgoju i obrazovanju kroz poruke:

*„Zato bi mladi trebali već u obitelji i školi:*

- ☉ učiti da nasilje ne smije biti sredstvo razračunavanja sa drugima
- ☉ učiti da vlasništvo obavezuje. Njegova uporaba treba istodobno služiti općem dobru.
- ☉ vježbati sebe istinoljubivom mišljenju, govorenju i djelovanju.
- ☉ učiti da spolnost nije neka negativna ni razorna, nego stvaralačka i pozitivna snaga<sup>17</sup>.

U velikoj mjeri sa ovim priručnikom donosi se priča, ne o novoj idejnosti, nego o stalnoj potrebi i obavezi čovjeka da svoj život usklađuje, ne samo naspram svojih trenutnih potreba u vrlo kratkom životu koji živi, nego i zarad dobrobiti


trećih generacija koje trebaju svoj životni projekat realizirati na osnovama koje smo za njih pripremili. Svjetski etos kao globalni projekat nudi daleko više od same etike u tradicionalnom i svakodnevnom smislu, nudi daleko više od razumijevanja morala kao puke činjenice koja se pod utjecajem raznovrsnog ljudskog djelovanja i suvremenog shvatanja ljudskog ponašanja sve više svodi na bonton.

Svjetski etos u skladu sa ovim priručnikom predstavlja svjetski, pedagoški, državni, regionalni, školski, institucionalni, nacionalni, kulturološki i civilizacijski projekat koji je nastao i prije no što ga aktuelizujemo. Etičko djelovanje ljudi je u sistem ostvarivanja socijalnih veza uvedeno iz razloga potrebe čovjeka da snagom zdravog razuma inkorporira u svoj mentalni sklop potrebu da promišlja o pitanjima koja su od izuzetne važnosti za njegov opstanak. Svjetski etos upućuje na takav sistem vrijednosti u kojem je čovjek čovjeku čovjek.

U odgojno-obrazovnoj praksi koju treba da polučiti primjena ovog priručnika, učenici osnovnih škola treba da osvijeste svoja uvjerenja, da sutra kao aktivni članovi društva mogu i trebaju znati da će njihovi stavovi, znanja i vještine biti od presudnog značaja za razvoj njihovih života, interesovanja i profesija, a samim tim da će, opremljeni standardima koje promovira svjetski etos, biti uzoriti članovi društva od kojih će oni, njihove porodice i zajednica u cjelini imati koristi.

S obzirom da se radi o etosu kao globalnom etičkom projektu, na prostorima Bosne i Hercegovine on uključuje sve historijske religijske i nereligijske perspektive na kojima se temelji.

<sup>17</sup> „Deklaracija o svjetskom etosu“ dostupna na: <http://www.oscbih.org/education/cro/role.asp>, 9-13.



*Koncept svjetskog etosa zasnovan je na provociranju pitanja, na koja je potrebno, ne dati odgovor, nego zauzeti ispravan stav u davanju odgovora na njih.*

Koncepcija svjetskog etosa ne leži isključivo u naglašavanju religijskih i nereligijskih vrijednosti kao moralnog uzora u ponašanju ljudi. Istina, religijski posebno, i nereligijski izvori predstavljaju neiscrpan izvor etičkih normi iz kojih se crpi moralna pouka i ocjena moralno prihvatljivog i moralno neprihvatljivog ponašanja. Podrazumijevajući religijske norme i vrijednosne sadržaje koje nude nereligijski izvori, svjetski etos se ne zadržava samo na pukoj interpretaciji tako uspostavljenih vrijednosti i na njihovom tradicionalnom razumijevanju kao takvih. Svjetski etos u skladu sa ovim priručnikom ide korak dalje sa temeljnim pitanjem: Kako u sistemima cjelokupnog ljudskog djelovanja osvijestiti potrebu za etičkim normama, etički senzibilnim i općemoralno-prihvatljivim ponašanjem i u svakom segmentu tog sistema osvijestiti potrebu za ugradnjom osnovnih normi moralnog djelovanja i odnosa.

Pitanja svjetskog etosa također ne zastaju samo na teorijski dobro utvrđenim pretpostavkama o potrebi izgradnje etičnog društva. Principi etičkog treba da budu uspostavljeni podjednako u teoriji, a praksa njihove primjene bit će najbolji pokazatelj osviještenosti ljudi.

Obrazovanje u duhu svjetskog etosa

predstavlja nužnost i potrebu suvremenog načina življenja, posebno imajući u vidu da suvremeni obrazovni sistemi i kod nas nude liberalno-demokratske koncepte koji su otvoreni za svaku vrstu sadržaja kao posljedica prava na izbor. Poučavanjem učenika o svjetskom etosu, o „Deklaraciji o svjetskom etosu“, o načelima svjetskog etosa, o novom poretku sa svjetskim etosom, o svjetskom etosu kao ljudskosti, o poštivanju života i životnog dobra, o obvezivanju na kulturu solidarnosti i pravednog privrednog poretka, o kulturi i životu, toleranciji i istinoljubivosti, o ravnopravnosti i partnerstvu muškarca i žene, o promjeni svijesti i pogledu na svjetski etos kao šansu; ovaj obrazovni program zapravo doprinosi pouzdanom gomilanju socijalnog kapitala učenika, gdje su ishodi našeg rada u poučavanju: „osviještena i zrela ličnost u društvu.“

Svjetski etos nije projekat koji se pojavljuje po potrebi, on nije teorija sa ekskluzivnim i povremenim izlascima u svijet ljudskih svakodnevnih potreba. Svjetski etos je napor da kao teorija i praksa uđe u sve pore ljudskog društva i da u načelu svog nauka tamo i ostane kao svakodnevna, ne više nasušna potreba, nego moralni imperativ. Cilj svjetskog etosa u školi je da se učenici, koji će jednom sami biti nosioci odgovornosti u društvu, društvenim institucijama i državnim organima, preduzećima, privredi i u društvu općenito, senzibiliziraju za etička pitanja i na praksi blizak način pripreme za njihovu kasniju profesionalnu svakodnevnicu. Riječ je o tome:

- ☉ da im se pokaže koji su to etički izazovi prisutni danas u društvu;
- ☉ da im se predoče načini na koje se – pozitivno ili negativno – danas u praksi ophodi s takvim pitanjima;

- ☉ da im se pomogne da razviju vlastita stajališta i unutarnji stav spram tih pitanja kako bi na taj način bili pripremljeni za etičke izazove u svom kasnijem pozivu u jednom sve više i više globaliziranom svijetu.

Stoga i posredovanje globalnog privrednog etosa, kao i tematskog sklopa svjetskog etosa sveukupno, na svoj način predstavlja složen „pedagoški“ projekt, koji se treba ostvariti u obrazovnim sistemima u Bosni i Hercegovini i koji naglašava važnost tematskog sklopa svjetskog etosa za naše suvremeno društvo. U tom smislu: „Uticaj na kvalitet obrazovnog procesa je ograničen, ali se zato ulaz i izlaz obrazovnog sistema mogu odrediti do izvjesnog stepena, i to putem ciljeva obrazovanja i očekivanih rezultata učenja. To bi upravo trebala učiniti država i društvo. Ona stoji na ulazu i izlazu obrazovnog sistema, a obrazovnim procesom treba da se bave struka i nauka”.<sup>18</sup>

### Svjetski etos za sve nastavnike

„Nastavni plan i program osnovne škole koncipiran je tako da omogućava kvalitetno obrazovanje za sve. Kao takav, on prepoznaje, priznaje, uvažava i odgovara na obrazovne potrebe, iskustva i interese svih učenika, bez obzira na pol, uzrast, etničku, socijalnu i vjersku pripadnost, sposobnosti, mogućnosti i ograničenja, uvažavajući, poštujući i razvijajući ljudska, dječija i obrazovna prava, obaveze i odgovornosti. On osigurava koheziju sistema osnovnog odgoja i obrazovanja u Bosni i Hercegovini, a lokalna komponenta daje



mogućnost školama, općinama i kantonima da razviju vlastite programe, birajući sadržaje i područja učenja. Reforma sistema odgoja i obrazovanja u Bosni i Hercegovini zahtijeva promjene u svim važnim segmentima tog sistema: promjenu nastavnih planova, osmišljeniji izbor sadržaja programa, usmjeravanje pažnje na sadržaje koji su važni u temeljnom obrazovanju (kao priprema za život i osnova za nastavak školovanja u srednjoj školi), promjenu metoda rada u nastavnom i vannastavnom radu, poboljšanje kvaliteta komunikacije među svim učesnicima odgojno-obrazovnog procesa. Reforma u prvi plan stavlja dječiju dobrobit, dobrobit zajednice, humaniziranje škole i razvijanje senzibiliteta u pristupima djetetu.<sup>19</sup> U realizaciji NPiP, ključnu odgovornost imaju nastavnici. Od stepena njihove obrazovanosti i spremnosti potpunog uključenja u realizaciju nastavnog procesa, u najvećoj mjeri će zavisiti da li će učenici steći odgovarajuće kompetencije sa kojima će moći preuzeti ulogu odgovornih i

<sup>18</sup> Osnove demokratskog školskog menadžmenta, CES Programe, Finnish Co-operation in the Education Sector of Bosnia and Herzegovina 2003-2006, Sarajevo, oktobar 2006., str. 273.

<sup>19</sup> OKVIRNI NASTAVNI PLAN I PROGRAM za devetogodišnju osnovnu školu u Federaciji Bosne i Hercegovine (<http://www.sobih.ba>)



etičnih ljudi u društvu. Svjetski etos nije teorija koja je namijenjena samo uskom dijelu nastavnog osoblja i školske zajednice. Sadržaji svjetskog etosa nisu profilirani i usmjereni za izučavanje u samo određenoj predmetnoj oblasti.

Svjetski etos po svom sadržaju, kao globalni pedagoški projekat, nije poučavanje koje pripada području društvene grupe predmeta ili religijskog obrazovanja. Po svojoj vokaciji on nužno pripada i tamo. Opći moralni zakoni kontroliraju ljude, bez obzira kojom se djelatnošću bave. Svaki nastavnik, kao pretpostavku svog djelovanja u poučavanju, ima izgrađene opće metodičke postupke i aspekte sa kojim ciljevima realizira određenu nastavu. Obavezu u poučavanju o svjetskom etosu, kroz poučavanje o sadržajima, podjednako imaju svi nastavnici. Sve čemu se poučavaju učenici u osnovnim školama, prožeto je mogućnostima sagledavanja sadržaja kroz temeljne principe svjetskog etosa. Svjetski etos je društvena, religijska, ekološka, privredna, historijska, prirodna, ljudska tema koja mora biti prisutna u uzročno-posljedičnom djelovanju čovjeka bez obzira na segment djelatnosti. Historijske teme se razmatraju sa akcentima koliko su određeni događaji donijeli dobra ili zla. Ekologija se bavi pitanjima zaštite čovjekove okoline sa naglaskom zaštite čovjeka i njegovog okruženja. Teme etosa u ekologiji promoviraju i podstiču lijepe, prihvatljive i obvezujuće ljudske postupke. Privreda je ključan faktor za opstanak čovjeka gdje ljudi moraju izgraditi standarde u kojoj mjeri da iskorištavaju prirodne resurse, a da ne naruše granice koje vode uništenju općih prirodnih dobara. U predmetima u kojima se potiče proizvodnja, obavezno se poučavaju učenici o obavezama ljudi da se proizvodnjom ne ugrozi ljudsko zdravlje. Zaštita bilja i životinja su pitanja etosa i

morala društva i društvenih organizacija.

Proučavanje etosa izvodi se iz individualnog i društvenog djelovanja. Svi predmeti u školi kroz koje se poučavaju učenici, nužno su prožeti potrebom da se sadržaji o kojima se poučava budu izloženi etičkoj analizi njihovog značenja.

Sadržaji svjetskog etosa bi trebali biti obvezujući u smislu njihove inkorporacije i integriranja u sadržaje predmeta koji se izučavaju.

*Dakle, svjetski etos, iako nije uspostavljen kao poseban predmet proučavanja u školama, u svakodnevnoj edukaciji učenika i nastavnika, u nastavnom procesu, on se provlači kao osnovna nit kroz sve pojave koje se proučavaju ili sve društvene i prirodne pojave koje su predmet proučavanja.*

Na koncu, bez zainteresiranih i posvećenih nastavnika osnovnih škola koji će artikulirati rad svojih učenika, bez obzira na sve prednosti i dobro koje nosi, svjetski etos neće zaživjeti. Ako je suditi prema iskustvima nastavnika srednjih škola, nema posebnih razloga za brigu. Može se očekivati potpuna prihvaćenost i jednak uspjeh i u osnovnim školama.

Imajući na umu da je korištenje Mreža i online alata za učenje neodvojiv dio obrazovnog sistema u razvijenim

zemljama širom svijeta, te da je pojam *e-learning*<sup>20</sup> evoluirao u različite koncepte kolaborativnog učenja, koje se danas najčešće izražava kroz pojam *learning commonsa*,<sup>21</sup> kao prostora zajedničkog učenja i podučavanja svih obrazovnih dje-latnika, učenika i roditelja, uloga i značaj promocije i korištenja interaktivnih tehnologija za učenje, za učenje, postali su neki od ključnih segmenata ETOS inicijative. Ovako skrojen obrazovni program omogućava učeniku da bude u središtu obrazovnog procesa koji zajedno sa nastavnikom, ali i roditeljima postepeno preuzima aktivnu ulogu i odgovornost za ishod obrazovnog procesa. U ovom procesu, savremene informacijske i komunikacijske tehnologije se koriste zarad stvaranja „prilagodljivog virtualnog okruženja“<sup>22</sup>. U tom smislu posebna prednost nastavnika koji budu uključeni u obuke ETOS inicijative je činjenica da je projektni tim TPO Fondacije kreirao online platformu za učenje [www.etos.ba](http://www.etos.ba) koja predstavlja interaktivnu platformu za učenje i rad, online prostor za razmjenu različitih obrazovnih materijala iz oblasti mirovnog obrazovanja, međureligijskog dijaloga, religijskog obrazovanja, filozofskog i etičkog obrazovanja itd. Nastavnici su time dobili mogućnost da kroz zajedničku platformu postanu dio lokalne i regionalne mreže učenja o etičkim vrijednostima. Ovim je otvoren prostor za razmjenu korisnih

informacija i znanja o različitim oblastima odgoja i pedagoškog rada, ali ujedno i informacija o realizaciji nastave na teme iz oblasti „svjetskog etosa.“<sup>23</sup> Još preciznije rečeno, ovakvim pristupom nastojimo omogućiti sljedeće:

- ☉ Široku dostupnost i istovremeno učešće velikog broja korisnika, odnosno učenika;
- ☉ Stalan pristup materijalima za učenje što ujedno omogućava efikasno korištenje vremena za rad;
- ☉ Interaktivnu komunikaciju i razmjenu između svih lokalnih i regionalnih nastavnika. Svaki pojedinac jednako značajno doprinosi nastavi pokretanjem, odnosno učestvovanjem u raspravama koje se tiču učenja o etičkim vrijednostima;
- ☉ Poticanje i razvijanje određenih sposobnosti i znanja koji se ubrajaju u temeljnu pismenost 21. stoljeća.

U konačnici, imajući na umu da je glavni cilj obrazovnih procesa razvijanje znanja, određenih moralnih i etičkih vrijednosti i shvatanja koja se dotiču skoro svih životnih područja i korištenjem različitih obrazovnih materijala Inicijative ETOS, nastavnici i druge obrazovne strukture mogu doprinijeti kreiranju specifičnog programa u čijem je fokusu obrazovanje trajnog karaktera, a škole jedinstven

<sup>20</sup> „E-learning u prijevodu znači elektronsko učenje i u obrazovanju je prisutno već desetak godina, a definiše se kao učenje olakšano i pojačano korištenjem informacione i komunikacione tehnologije.“ Vidjeti više: Vraneš, Aleksandra. Savremena školska biblioteka. Beograd: Bibliotekarsko društvo Srbije. 2007. Str. 12.

<sup>21</sup> Learning commons definiramo kao multifunkcionalni prostor kolaborativnog informacijskog opismenjavanja koji potiče i podržava suradničke inicijative u kreiranju znanja i poticanju inovativnosti. Vidjeti više: Weiner, Sharon. Doan, Tomalee. Kirkwood, Hal. The Learning Commons as a Locus for Information Literacy. Libraries Research Publications. (2010). Dostupno na: [http://docs.lib.purdue.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1161&context=lib\\_research](http://docs.lib.purdue.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1161&context=lib_research) (29.10.2012).

<sup>22</sup> Naime: „Evropska komisija u svojim dokumentima (e-learning Action Plan 2004-2006) snažno je podržala razvoj učenja na daljinu, odnosno e-obrazovanja u svim državama članicama EU. Mnogi programski dokumenti, kao što su e-Europe, Information Society itd. I rezolucija Evropskog saveta daju ovakvom vidu obrazovanja značajan prioritet u daljem razvoju obrazovanja u EU. Vidjeti više: Pejičić, Aleksandra. E-learning. Beograd: Univerzitet Singidunum. 2011. Str. 6.

<sup>23</sup> [www.etos.ba](http://www.etos.ba).

prostor tzv. autonomnog ponašanja, tačnije kritičke pozicije, sa zadatkom izgradnje kritički osviještenih ličnosti koje bi jednog dana mogle usloviti nastajanje pozitivnih promjena u društvu.

Škole sa predznakom svjetskog etosa bi na taj način mogle postati i biti istinski prostor socijalizacije koji pak podrazumijeva:

„Slobodu mišljenja,  
samostalnost,  
dugoročno usvojeno  
znanje,  
odgovornost,  
otvorenost,  
prostor u kojem se  
ukazuje na alternativna  
znanja, razjašnjavaju  
pojmovi i termini i  
prostor u kojem je učenik  
središte“.<sup>24</sup>

U takvom kontekstu učenje o etičkim vrijednostima, kao i sadržaji svjetskog etosa, bi trebali biti obavezujući u smislu njihove inkorporacije i integriranja u sadržaje predmeta koji se izučavaju. Različiti pristupi i metode podučavanja i učenja o etičkim vrijednostima nije samo društveno-humanistička niti samo religijska tvorevina, to bi zapravo trebao biti kategorički imperativ, duboko involviran u sve pore ljudskog djelovanja i jedino pouzdano mjerilo koje odgovara na pitanje: “Da li je to što čovjek radi dobro ili loše za njega, ali i za čovječanstvo“.

<sup>24</sup> Špirenac, Sonja i Mihaela Banek Zorica, Informacijska pismenost. Teorijski okvir i polazišta. Zagreb: Zavod za informacijske studije. 2008. Str. 16.

# RECENZIJE





# Svjetski etos u učionicama - sadržaj za učenje, odrastanje i življenje

Nermina Baljević

Čovječanstvo je u posljednjih stotinu godina napredovalo koracima „u čizmama od sedam milja“ na svim poljima, a pogotovo na polju nauke i tehnologije. Svijet u kome živimo gotovo u potpunosti je postao globalan. S jedne strane je to jako dobro, ali ima i onu drugu, lošiju, stranu. Problemi čovječanstva su mnogostruko narasli, postali ozbiljniji i opasniji i ono što je nekad bilo lokalnog karaktera, danas postaje globalnog. Čovjek „može više nego što bi smio“, a nauka, tehnika i tehnologija u pratnji politike i ekonomije gotovo su potpuno lišene etike. Svijet je postao mjesto opasnog življenja. Nikada prije kao sad, čovjek nije dosegao kritične tačke na svim poljima, da može i više i dalje nego što bi smio i taj nesrazmjer je naprosto zahtijevao povratak etici ili obnovu etike. Prizivanje i oživljavanje zajedničkih principa univerzalne etike koji se nalazi u osnovama učenja svjetskih religija, ali i u drugim životnim filozofijama i načinima življenja koji nemaju uporište u religiji, sada ne u cilju spasa na budućem svijetu, nego u cilju spasa ovog svijeta i spasa na ovom svijetu, rezultiralo je *projektom svjetskog etosa*.

Što je svjetski etos? On predstavlja „*temeljni konsenzus u obvezujućim vrijednostima, neporecivim mjerilima i osobnim stavovima*“,<sup>1</sup> kazano riječima Hansa Künga, idejnog pregaoca, promotora i pisca „Deklaracije

svjetskog etosa“ - „*globalnog standarda suživota*“.<sup>2</sup> Svjetski etos, kao nastavak ideje nastale na početku 19. stoljeća, smješten je u „*Deklaraciju o svjetskom ethosu*“ usvojenu na Parlamentu svjetskih religija u Chicagu 4. septembra 1993. godine uz prisustvo 241 vjerskog autoriteta, uglednika i čelnika. Specifičnost i posebnost svjetskog etosa jeste da je upućen svima, okuplja sve ljude i predstavlja minimum zajedničkih etičkih elemenata i za religiozne i one koji to nisu, u cilju ispravnog djelovanja na ovom svijetu, za dobrobit ovog svijeta i svih ljudi u njemu. Taj dokument priziva sve zajedništvu u etosu u kome su temeljni kriteriji „*humanum*“ - *ljudskost i uzajamnost*“.<sup>3</sup>

Zahvaljujući TPO Fondaciji i u Bosni i Hercegovini je započela kontekstualna primjena i integracija svjetskog etosa. Postavlja se pitanje može li Bosna i Hercegovina, koračajući stazama „svjetskog etosa do svjetskog mira“, doći do svog mira? U ovom slučaju bi proces i put do hvalevrijednog cilja morao promjeniti pravac kretanja; ne odozgo prema dole kako je nastajala „Deklaracija o svjetskom etosu“, nego odozdo prema gore. Taj proces bi morao biti izraz volje i zrelosti onih koji žive u Bosni i Hercegovini, jedne veće kritične mase svjesnih, koji žele učiniti nešto za sebe i one poslije sebe, na temeljima nekih minimalnih

<sup>1</sup> Hans, Küng. Deklaracija o svjetskome ethosu. Prevod dr. Mato Zovkić.

<sup>2</sup> Hans, Küng. Dugi put do svjetskog etosa, 2006., Bosna franciscana broj 25. Prevod Alen Kristić.

<sup>3</sup> Declaration Toward a Global Ethic, Parliament of the World's Religions, September 4, 1993, Chicago, U.S.A.

zajedničkih vrijednosti koje se mogu naći među ljudima. TPO Fondacija je to uradila na najbolji način, posljednjih nekoliko godina zagovarala je i angažirala se na uključivanju svjetskog etosa u obrazovni proces. Najprije u srednje škole, a sada, ovim priručnikom, počinje proces i u osnovnim školama.

Razvijanje procesa učenja i kurikuluma „Svjetskog etosa u školama“ u okviru TPO Fondacije rezultiralo je serijom od nekoliko knjiga i priručnika u čijem sastavu je i ovaj „Priručnik svjetskog etosa za osnovne škole“, autora Alena Kristića, namijenjen nastavnicima. Iza ove serije (stoji i) može se pratiti predana posvećenost jednog broja suradnika i autora TPO Fondacije u razvijanju i podizanju standarda u podučavanju i učenju o vrijednostima svjetskog etosa i promicanju univerzalnih etičkih vrijednosti u obrazovni sistem. Iza ovog stoji i uvjerenje da učenje o svjetskom etosu u učionicama može biti stimulativno, motivirajuće i interesantno i da može ponuditi izvanredne mogućnosti za individualni razvoj učenika i pripremu za njihov daljnji život.

Jedan od glavnih ciljeva naučavanja o svjetskom etosu i kontekstualizaciji njegovih principa u našem obrazovnom sistemu, kako kaže sam autor, jeste dodatno osnaženje etičkog učenja, mirovnog učenja i dijaloga kultura i religija uz komplementarno korištenje religijskih i nereligijskih etičko-motivacijskih resursa.<sup>4</sup> Edukacija za svjetski etos u školama i niz aktivnosti i seminara koje TPO Fondacija organizira i sprovodi u tom pravcu, te prepoznavanje i otvorenost obrazovnog sistema, zasada u četiri kantona, da integrira ovu i ovakvu vrstu

obrazovanja i učenja u sebe, daje nadu i mogućnost da i tzv. „pepeljuga“ predmeti i nastavni sadržaji dobiju ili povrate svoje mjesto u obrazovno-odgojnom sistemu i sveukupnom sistemu vrijednosti. Ovaj priručnik za nastavnike u osnovnim školama daje težinu i kredibilitet i osnažuje takvo nastojanje.

Priručnik je sadržajno i strukturalno koncipiran kao scenarij školskih sati sa nizom pratećih nastavnih materijala. Sadržaj se sastoji od osam nastavnih jedinica koje se obrađuju kroz 37 metodskih jedinki, odnosno školskih sati. Struktura nastavne jedinice je prije svega utemeljena na nizu izvora koji su poimenično, zajedno sa autorima nabrojani i dati u dijelu „Teorijska pozadina“. Svaku nastavnu jedinicu prate dva do četiri motivaciona teksta koji se nalaze u dodatnom materijalu. To su prekrasne kratke priče, kazivanja, poezija ili citati sa moralnom porukom i poukom među kojima su: „Samo konj“, „Buda o dobroti“, „Djeca uče iz onoga s čim žive“, „Natjecanje u dobru“, „Blaženstva međureligijskog dijaloga“, „Graditelj mostova“, „Dječak i cvijet“, ili križaljka/osmosmjerka „O pravilima dobrih odnosa“. Nastavna jedinica je dalje razrađena kroz scenarij u kome je na prvom mjestu naziv teme školskog sata, zatim ciljevi koji se žele postići, materijali koji se mogu koristiti i razrađene aktivnosti kroz koje se obrađuje naslovljena tema. Ciljevi u sebe uključuju sve elemente i zadatke nastave: materijalne, funkcionalne i odgojne. Prateći materijali su vrlo bogati i sadržajni. Ima tu dosta tabela, izvadaka iz svetih tekstova, deklaracija, manifesta i povelja, pripremljenih prezentacijskih papira, plakata sa izložbi i vrlo zanimljivih

<sup>4</sup> Kristić, Alen. Priručnik svjetskog etosa za osnovne škole, 2016., TPO Fondacija, Sarajevo.

i inspirativnih biografija žena i muškaraca koje ne poznajemo dobro, možda nikad nismo ni čuli za njih, a koji su svoje živote posvetili dobrobiti ljudi, spašavali živote hiljadama ljudi u vremenima neljudskosti, patili i stradavali zajedno sa svojim porodicama, ali sačuvali ljudskost u sebi. U materijalima se nalazi i tekst ekološkog kviza, kao i niz pripremljenih pitanja koja sugerišu promišljanje i razgovor o određenom sadržaju i temi.

U metodološkom smislu, priručnik ima veliki broj nastavnih metoda koje su prisutne u standardima izvođenja nastave: metod demonstracije, praktični rad samostalno i u timovima, crtanje, ilustracije, skupljanje materijala, članaka i isječaka na određenu temu, dramatizacija i prikaz, čitanje i rad na tekstu, rad na terenu izvan učionice, metod razgovora, dijaloga i usmenog izlaganja. Nastavni sadržaj koji se nudi kroz ovaj priručnik treba gledati kao oblik sadržajnog obogaćivanja postojećih predmeta ili časova odjeljenske zajednice. Ovaj sadržaj nema namjeru da sam prerasta u predmet i dodatno opterećuje učenike, ali ima za cilj pomoći da se upotpune faktori i zadaci obrazovanja i nastave.

Cilj sadržaja koji se nudi kroz ovaj priručnik je da pomogne nastavnicima da ukažu i potaknu svoje učenike da bolje vide i razvijaju svoj vlastiti put i način razmišljanja kroz niz stvarnih i zamišljenih situacija kojima su izloženi i okruženi i na koje nailaze u svakodnevnom životu. Tako će lakše i bolje razviti vlastite mehanizme i sudove kojima će propitivati i rješavati praktična i moralna pitanja i situacije, te osposobiti se za život i svijet u kome će živjeti.

Sadržaj je povezan sa primjerima stvarnog života i svakodnevnice u koji su putem nastavnog materijala i motivacijskih tekstova snažno utisnuti i involvirani izvanredni primjeri životnog puta pojedinaca, proza i poezija sa moralnom porukom i poukom.

Jedan od ciljeva ovog sadržaja je da pomogne i nastavnicima i učenicima da proniknu u različite dubine ljudskog djelovanja i življenja, da istraže i uvide kompleksnost i težinu moralnih odluka, da se upoznaju sa nizom sistema vrijednosti koji dolaze iz različitih kultura i svjetonazora, a koji mogu savršeno funkcionirati u realnom svijetu i doprinositi harmoniji među ljudima, ali i harmoniji među različitim svjetovima koji egzistiraju u Univerzumu.

Poslodavci se često žale da osnove učenja ne pripremaju mlade ljude adekvatno za svijet odraslih pri zapošljavanju. John Scully, nekadašnji izvršni direktor „Apple Computers“ je rekao: „Mi trebamo obrazovati i pripremati učenike za poslove u budućnosti, poslove koji će zahtijevati vještine promišljanja, a ne učenje napamet i ponavljanje“. Istraživanje za potrebe obrazovnog sistema GCSE levels pokazalo je da mali procenat učenika, tek njih oko 20%, umije koristiti složene vještine promišljanja, dok velika većina ima skromne mogućnosti na tom polju;<sup>5</sup> ishitreni su u zaključcima, imaju poteškoće sa sumiranjem i uopćavanjem rješenja problema, ne razumiju ili ne mogu prihvatiti da problem može imati i više rješenja, svijet oko sebe radije vide u crno bijelim bojama, nego u sivim nijansama. Postoji rizik da se tokom školovanja kod djece produbi ovaj problem

<sup>5</sup> Lynch, Sally. Religion in focus, Teacher's Resource Book, John Murray, 2002, London.

<sup>6</sup> Ibid.

i da ih pretvori u površne učenike koji uče memorizirajući sadržaj bez stvarnog razumijevanja.<sup>6</sup>

Najveći izazov za nastavnika je da u praksi postigne ravnotežu uspjeha između učenikove ocjene za akumulirano znanje, što se u najvećoj mjeri oslanja na sposobnost učenika da memoriše određeni sadržaj i učenikove sposobnosti da razumije materiju i sadržaj, što predstavlja viši cilj u obrazovanju.

Svjetski etos kao nastavni sadržaj u obrazovnom procesu ima velike prednosti u postizanju viših ciljeva i pogoduje mu takav način podučavanja i učenja, posebno u oblastima morala i filozofije, međuljudskih odnosa, načina donošenja odluka, vođenja dijaloga, rješavanje sukoba, razvijanje empatije za ljude i svijet oko sebe. Učenici se kroz taj sadržaj uče da uopćavaju, sumiraju, grupišu, uspoređuju i razlikuju, preformuliraju ideje i iskomuniciraju zaključke u različitim kontekstima. Nastavna cjelina i sadržaj svjetskog etosa zahtijeva i omogućava rad sa ovakvim konceptima koji su važni za odrastanje i življenje.

Ovaj sadržaj također razvija kulturu razumijevanja ljudi. Stavovi i individualne vrijednosti zahtijevaju da učenici istražuju šta i drugi ljudi misle, vjeruju ili se ponašaju dajući ovom sadržaju ne samo

intelektualni, nego i emocionalni izazov. Posjedovanje kapaciteta za empatiju i razumijevanje različitih gledišta je važan kvalitet za buduće članove društva što su bitni faktori i za uspješnost u širokom rasponu budućih karijera.

Moguće je da će jedan broj (nastavnika i/ili) učenika biti sumnjičav ili zbunjen zbog svog religijskog, filozofskog ili životnog iskustva koje nose iz porodice, škole i vlastitog okruženja ili odsustva istog. Međutim, većina će ih u konačnici razumjeti i prihvatiti da je svjetski etos zapravo istraživanje različitih religijskih i nereligijskih, filozofskih i iskustvenih odgovora na tajne življenja i funkcionisanja u Univerzumu i da su teškoće dio odgovora na njih, te da svjetski etos nije sredstvo za indoktrinaciju mladih ljudi u jednom određenom religijskom, nereligijskom ili nekom drugom pravcu. To im može pomoći i da se odvagnu u vlastitim uvjerenjima i vrijednostima i daju sebi neke odgovore, da razmotre ono što je važno u životu, da razjasne i izoštre svoje vlastite vrijednosti kroz informirani susret s drugim i drugačijima. Uz stalno rastući broj mogućnosti da naprave lični izbor i samim tim proizvedu i ličnu odgovornost, važnost jasnog osjećaja njihovih vlastitih vrijednosti nije nikada bila značajnija.



# Univerzalna etika i lokalno obrazovanje za mir

Nerzuk Ćurak

Rukopis „*Priručnik svjetskog etosa za osnovne škole*“ zaslužuje visoko mjesto u produkciji literature koju vrijednosno i spoznajno smještamo u registar interkulturalnog razumijevanja i educiranja za mir. U odnosu na druge škole mišljenja i djelovanja, a u svrhu izgradnje boljeg i pravednijeg društva, ovo interdisciplinarno štivo utemeljeno na aksiologiji etosa kao imanenciji našeg ljudskog bivstvovanja kroz geografiju historije, iskazuje jednu naročitu dimenziju, jer se priručnik zasniva, ne na bilo kojoj redukcionističkoj ideologiji obećanja sreće, već na univerzalizirajućem etičkom imperativu izniklom iz učenja Hansa Künga o našem zajedničkom ljudskom etosu koji je u nama, sa nama i prije nas. A kada to već jeste tako, kada je univerzalni etos tako ljudski, s onu stranu kulture nasilja, laži i opresije kao entiteta neljudskosti, njegovo proučavanje i poučavanje kroz izbornu pozicioniranje unutar obrazovnog procesa u četiri federalna kantona, te diseminacija dobrog ljudskog etosa na našu djecu poduhvat je vrijedan recenzijske podrške i aktivne afirmacije.

Ovaj rukopis ili bolje rečeno multimedijalni obrazovni paket unosi svježinu u obuhvaćene škole, demokratizira duh nastavnika i učenika i može participirati u izgradnji pravednijeg društva zasnovanog na kulturi mira. U kontekstu poučavanja, priručnik će demokratizirati i samu nastavu, jer je ponudio obilje izvanrednih metodičkih uputa, a kroz metod scenarija stvorio uvjete da edukatori, osnaženi

novim znanjima, napuste tehniku „biflanja napamet“ u radu sa učenicama i učenicima i krenu u susret djeci s ciljem da djeca budu u centru obrazovanja i odgoja, a da ishodi takvog pristupa omoguće izgradnju kreativnih mladih ličnosti koji razumijevaju važnost i ljepotu mira, te njegovu vrijednosnu prednost u odnosu na nasilje.

Nažalost, u našem obrazovnom sustavu strukturno i kulturno nasilje snažno su izraženi, shodno predznaku vladajuće političke moći, pa je učenje za svjetski etos i o svjetskom etosu izvanredna mogućnost za prevladavanje partikularnih epskih nacionalističkih narativa, u kojima je, metaforički i stvarno, subjekt obrazovne historije ratnik, a ne mirovnjak. Kroz univerzalizirajuću paradigmu svjetskog etosa, naša djeca dobivaju sjajnu priliku da saznaju i za mirovnjake i mirovna učenja zasnovana na visokim etičkim kriterijima, te da spoznaju kako je ljudska historija oblikovana ne samo nasiljem, već i predanim radom i djelovanjem onih ljudi koji su nas uvjerali i poučili da je moguće, barem na nekoj razini, pobijediti ljudsku sklonost prema zlu.

Urednik priručnika, zastupljeni autori rukopisa i svi akteri uključeni u izradu ovog edukacijskog novuma, ponudili su respektabilnu, hvalevrijednu edukacijsku platformu za istraživanje i posredovanje ključnih mirovnih koncepata, a čije razumijevanje doprinosi integraciji postkonfliktnog društva/društava u Bosni i Hercegovini na premisama pravde, te religijskih i nereligijskih učenja i praksi u

čijim je osnovama kulturni mir, a ne kulturno nasilje.

Zato je ovaj priručnik važan momentum naše edukacijske historije za mir koji ne treba precijeniti, ali još manje podcijeniti, imajući u vidu da je ulazak ovih sadržaja barem u neke učionice našeg podijeljenog obrazovanja uspjeh sam po sebi.

Ovo je sadržajno pluralni obrazovni paket koji i gnoseološki i metodičko-didaktički korespondira sa suvremenim obrazovnim praksama interkulturalizma i obrazovanja za mir. Razlikuje se od drugih edukacijskih materijala zato što se izvorno generira iz tübingenskih etičkih papira, dakle, iz vrlo konkretne epistemološke i moralne paradigme koja, na zasadama Küngovog učenja, spušta vrline svjetskog etosa, doduše još uvijek efemerno i u različita područja obrazovnog sistema u BiH, ranjenog isključivim ideološkim postulatima i monoetničkim interpretacijama, ali i bogatog kreativnim nastavnicima koji, uprkos limitima nefunkcionirajućeg političkog sistema, kreiraju nove obrazovne prakse i ne libe se ugradnje principa i narativa svjetskog etosa u svoje didaktičke materijale i edukacijsko-odgojni rad sa djecom.

Poučavati na način koji će učenice i učenike zainteresirati za nastavne jedinice koje se obrađuju kroz „*Priručnik svjetskog etosa*“, zahtijeva od edukatora, pored metodičkih vrlina, i respektabilno panoramsko, interdisciplinarno znanje o društvenim odnosima, kulturi religija, socijalnim konfliktima, nasilju i sl. kako bi obrazovanje za mir (a edukacija o svjetskom etosu i za svjetski etos nesumnjivo je doprinos izgradnji mirnijeg i pravednijeg društva) polučilo onaj rezultat kojem se, očigledno je to iz njihove strasti, predanosti i uvjerenja, nadaju akteri priručnika. A nada je sadržana u uvjerenju

da je kroz visokonormativizirani, scenaristički *step by step* pristup u obradi ključnih konstituirajućih jedinica svjetskog etosa moguće stvoriti uvjete za društveni prosperitet generacije koja se poučava svjetskom etosu. Na kraju krajeva, nije naodmet podsjetiti da je prosperitet izvorno (lat. *pro sperere*) značio „u skladu sa nadom“. Obradujući neka od krucijalnih pitanja naše sposobnosti da se konstituiramo kao zajednica morala i razuma, *Priručnik*, počevši od lokalnog nivoa rješavanja konflikata u razredu, pa preko pitanja nenasilja, pravde, poštenja, ravnopravnosti muškaraca i žena, itd. ima namjeru otvoriti *drugi smjer* u obrazovanju, onaj koji edukaciju od najnižeg do najvišeg nivoa temelji na kulturi nenasilja i stvaranju pionirskih uvjeta da se kao norma regulacije društvenih odnosa uspostavi kultura mira. *U skladu sa nadom*.

Upravo sam tu dimenziju otkrio kao pozadinsku, aktivističku namjeru, jer ako bi se stvorili uvjeti za obradu ključnih koncepta svjetskog etosa na način kako je to predloženo i predviđeno *Priručnikom* (bez banalizacije, uz osiguranje svih potrebnih didaktičkih materijala i drugih uvjeta), djeca koja bi prošla kroz takvu edukacijsku praksu, potencijalno mogu biti graditelji demokratskog mira u društvu u kojem bi, i zbog ovakvih obrazovnih programa, spirala nasilja barem djelomično zahrđala. Zato su nam potrebni edukatori educirani znanjima i vještinama koja im omogućuju da djeci posreduju mirovni odgoj zasnovan na principima svjetskog etosa, u čijoj Deklaraciji, bez obzira na naša različita religijska i nereligijska uvjerenja, suprotstavljene svjetonazore, različite kulture i slično, čovječanstvo može pronaći najmanji zajednički sadržilac. To je onaj sadržilac koji nas upućuje na Dobro kao vezivno tkivo svih

naših pojedinačnih ljudskosti naspram neljudskosti, koja je, nažalost, također ljudska, ali se obrazovanjem za mir, emancipacijom društva, etičkim napredovanjem, afirmacijom Drugog, uvažavanjem svekolikih različitosti širi polje nenasilja i proizvode uvjeti da u nama trijumfuju, kako bi to rekao Pinker, „bolji anđeli naše prirode“.

„Deklaracija svjetskog etosa“ računa na bolje meleke naše ljudske nutrine i ovaj priručnik to prepoznaje i nudi praktičnu metodologiju nastavnom osoblju da njihovi učenice i učenici na radostan način usvoje Dobro kao imanentni sadržaj svoje nevine ljudskosti, kao najviši kriterij svoga postupanja u svijetu.

Nastavne jedinice u svakom od navedenih poglavlja prezentirane su dopadljivo, nenaometljivo i bez autoritarnosti što omogućuje da se ovaj rukopis koristi u nastavi na način kojim se prevazilazi *ex cathedra* kao anahroni oblik komunikacije sa djecom bilo kog uzrasta, što za posljedicu može imati pozitivne vibracije kod učenica i učenika, te njihovo istinsko suočavanje sa svijetom života, jer je ovaj priručnik moćan instrument za razvijanje fundamentalno važnog aksiološkog okvira, a koji nam nedostaje: *da sve naše razlike ne budu prepreka zajedničkom gledištu. Zajedničkom etosu preciznije.*

U tom kontekstu, ovaj rukopis zaslužuje puni respekt za metodološki i sadržajni pristup koji je u najvećoj mjeri zasnovan na izbjegavanju argumentacije jednostrane ili uvredljive naravi. Istovremeno, to izbjegavanje ne znači da je priručnik oslobođen beskonfliktnosti; naprotiv, insistira se na priznavanju konflikta kao načina da se naša (post)konfliktna bosanskohercegovačka zajednica i njene etnonacionalne zajednice suoče sa krucijalnim problemima, kako bi gene-

racije za koje je priručnik pripremljen stekle vještine za rješavanje konflikata koje će im omogućiti da žive u miru, sa mirom i za mir.

No, novina u odnosu na druge priručnike je to *inicijalno vlasništvo* nad Küngovom paradigmom, bez prevelikog lutanja u sferi ključne ideje što je i omogućilo vrlo demokratičan i sistematičan način razrade ključnih tematskih cjelina. Küngova paradigma etosa ključna je u teorijskim razmatranjima globalne odgovornosti i globalne pravde, ali tübingenski metodi su spuštene i na nivo lokalnih zajednica na način koji omogućuje stvarnu autentičnu debatu vezanu za naše lokalne ljudskosti što je opet jako dobro urađeno kroz tematske cjeline vezane za vršnjačko nasilje, ali i sve druge teme koje su podignute iz lokalnih stvarnosti i ne pripadaju tzv. velikim naracijama.

Takvim pristupom se svjetski etos kao univerzalna ljudska vrijednost odgovorno kontekstualizira kako bi se na teorijskim osnovama razvila snažna praktična djelatnost i razumijevanje stvarnih problema od strane onih koji se educiraju. Ovaj Priručnik može pomoći u prevazilaženju negativnih naslijeđenih matrica mišljenja i djelovanja u obrazovnoj sferi i to upravo u dinamičnom polju razumijevanja naše konfliktne zbilje i svih njenih manje ili više teških rukavaca.

Da bi se taj nadajući proces kontekstualnog, a ne reproduktivnog razumijevanja zbilje osnažio teorijskim skeletonom, ponuđen je *Priručnik* koji, uz radionice kao prateću edukacijsku djelatnost, a koje su već urađene ili će biti urađene, olakšava edukatorima da prenesu znanja i vještine mirovnog odgoja učenicama i učenicima, a na temelju *svjetskog etosa* kao jedne od univerzalizirajućih mirovnih platformi, a koja nije u koliziji sa bilo kojom kulturom, sa bilo kojim lokalnim ljudskim djelovanjem.

# Etički zaokret

Fra Iko Skoko

Priručnik se definira kao „knjiga koja sadrži praktične obavijesti i upute o nekoj struci ili znanju“. Rječnik stranih riječi Bratoljuba Klaića za pojam „etos“ donosi značenja: moral, ćudoređe, karakter, običaj (usp. etika).

„Priručnik svjetskog etosa za osnovne škole“, urednika Alena Kristića, nastao je u sklopu sada već dvogodišnjeg projekta TPO Fondacije iz Sarajeva, čiji je cilj kontekstualna promocija svjetskog etosa u obrazovnim strukturama i procesima Bosne i Hercegovine.

Nakon uspješne kontekstualne promocije svjetskog etosa u četiri županije na razini srednjih škola - Tuzlanskoj, Sarajevskoj, Zeničko-dobojskoj i Hercegovačko-neretvanskoj - ovaj priručnik najavljuje početak procesa kontekstualne promocije svjetskog etosa i u osnovnim školama naše zemlje.

Pored „Riječi urednika“ i „Deklaracije o svjetskom etosu“ Parlamenta svjetskih religija, priručnik se sastoji od teorijskog dijela naslovljenog „Svjetski etos kao odgojno-obrazovni projekt: teorijski pristup“, i praktičnog dijela pod naslovom „Svjetski etos kao odgojno-obrazovni projekt: praktični pristup“.

U sklopu teorijskog dijela smješten je tekst „Potencijali učenja o etičkim vrijednostima u školama Bosne i Hercegovine kroz prizmu svjetskog etosa“ Izeta Numanovića, Sedžide Hadžić i Monje Šute-Hibert. Praktični dio sastoji se od rada Alena Kristića „Svjetski etos u osnovnim školama – Scenariji školskih sati s nastavnim materijalima“ i rada Julie Willke „Tebe se pita! – Etičko ponašanje u svakidašnjici“.

Velikom grčkom filozofu Sokratu (469.-399.) pripisuje se misao: „*Znanje je podloga morala: čovjek mora znati što je dobro, pa će i sam biti dobar.*“ „Priručnik svjetskog etosa za osnovne škole“ kao da se držao te Sokratove misli. S jedne strane donosi razmišljanja i time omogućuje upoznavanje s osnovnim etičkim vrijednostima, koje su zajedničke ne samo svim svjetskim religijama, nego i svim filozofijskim i etičkim tradicijama humanističkog usmjerenja. A s druge strane kroz različite vježbe nastoji potaknuti praktično usvajanje i primjenu tog znanja u konkretnim životnim situacijama.

U jednom starom epu kaže se: „*Ni država, ni vladar, ni palica u ruci redara ne vladaju nad čovjekom. Samo moralni zakoni štite ljude od ljudi.*“ Budući da je Bosna i Hercegovina zemlja različitih naroda, religija i kultura, autor smatra kako država, ma kako bila uređena, i zakoni, ma kako bili formulirani, nisu u stanju sami po sebi štititi ljude od ljudi, nego da kroz obrazovanje i odgoj treba etički osnažiti sve osobe, posebno mlade, kako bi na osnovi njihove etičke osviještenosti i dobrovoljnog zalaganja za dobro država i postojeći zakoni bili učinkoviti i na dobrobit svih ljudi.

Odgoj i obrazovanje počinju u obitelji, a nastavljaju se u vrtićima i osnovnim školama. Osnovne škole su bitne, pa je važno da se u njima učenici upoznaju s osnovnim etičkim vrijednostima ne samo svoje skupine, nego i drugih i da pritom - upravo to je specifičnost koncepcije svjetskog etosa - otkriju etičku srodnost s drugima kao dobrodošlu platformu zajedničke suradnje oko humanizacije društva.



Alen Kristić zna i uvjeren je kao i poljski književnik Stanislaw Jerzy Lec (1909.-1931.): „Salto morale je opasniji od salto mortale“. Štoviše, ne samo opasniji nego i zahtjevniji jer “salto morale”, dakle “etički zaokret”, podrazumijeva dugotrajan proces promjene ukorijenjenih mentaliteta i raspirivanje etičke svijesti na osobnoj i kolektivnoj razini bez čega je nezamisliva stvarna preobrazba jednog društva ili jedne civilizacije.

Zato se Alen Kristić i potrudio urediti ovaj, ali i slične priručnike iz polja svjetskog etosa. Želja mi je da ovaj i druge priručnike svjetskog etosa upozna što više nastavnika/ca i učenika/ca u Bosni i Hercegovini, ne bi li se i u njoj, upravo putem mladih, dogodio tako prijeko potreban “etički zaokret”, a time i pozitivni preokret u svim sferama našeg društva, nadasve politici, ekonomiji, kulturi i religiji.

Duboko sam uvjeren da će integracija svjetskog etosa u sve školske predmete i sam školski život dodatno osnažiti na-

stojanje nastavnika/ca da mladim ljudima posreduju etičku motivaciju i etičke kompetencije potrebne da već sada u školskim klupama i za koju godinu na odgovornim društvenim pozicijama unesu novu etičku klimu u našu zemlju. A samo će iz nove etičke klime moći izniknuti nove paradigme političkih, ekonomskih, kulturnih, nacionalnih i religioznih odnosa za kojima ne vapi samo naša zemlja nego i čitava Europa, zapravo cjelokupna ljudska civilizacija.

Da to uvjerenje nije isprazno, govori i sam profil pedagoške koncepcije svjetskog etosa u kojoj se na dopadljiv način uzajamno osnažuju komponente etičkog učenja, mirovnog odgoja i dijaloga kultura i religija.

Nisu li upravo to one fundamentalne etičke kompetencije o kojima ovisi “etički zaokret” i temeljem njega pozitivna općedruštvena preobrazba, i to ne samo u našoj zemlji?

Rukopis "Priručnik svjetskog etosa za osnovne škole" zaslužuje visoko mjesto u produkciji literature koju vrijednosno i spoznajno smještamo u registar interkulturalnog razumijevanja i educiranja za mir. U odnosu na druge škole mišljenja i djelovanja a u svrhu izgradnje boljeg i pravednijeg društva, ovo interdisciplinano štivo utemeljeno na aksiologiji etosa kao imanenciji našeg ljudskog bivstvovanja kroz geografiju historije, iskazuje jednu naročitu dimenziju, jer se priručnik zasniva, ne na bilo kojoj redukcionističkoj ideologiji obećanja sreće, već na univerzalizirajućem etičkom imperativu izniklom iz učenja Hansa Künga o našem zajedničkom ljudskom etosu koji je u nama, sa nama i prije nas.

## Nerzuk Ćurak

Najveći izazov za nastavnika je da u praksi postigne ravnotežu uspjeha između učenikove ocjene za akumulirano znanje, što se u najvećoj mjeri oslanja na sposobnost učenika da memoriše određeni sadržaj i učenikove sposobnosti da razumije materiju i sadržaj, što predstavlja viši cilj u obrazovanju. Svjetski etos kao nastavni sadržaj u obrazovnom procesu ima velike prednosti u postizanju viših ciljeva i pogoduje mu takav način podučavanja i učenja, posebno u oblastima morala i filozofije, međuljudskih odnosa, načina donošenja odluka, vođenja dijaloga, rješavanje sukoba, razvijanje empatije za ljude i svijet oko sebe.

## Nermina Baljević

Želja mi je da ovaj i druge priručnike svjetskog etosa upozna što više nastavnika/ca i učenika/ca u Bosni i Hercegovini, ne bi li se i u njoj, upravo putem mladih, dogodio tako prijeko potreban "etički zaokret", a time i pozitivni preokret u svim sferama našeg društva, nadasve politici, ekonomiji, kulturi i religiji. Duboko sam uvjeren da će integracija svjetskog etosa u sve školske predmete i sam školski život dodatno osnažiti nastojanje nastavnika/ca da mladim ljudima posreduju etičku motivaciju i etičke kompetencije potrebne da već sada u školskim klupama i za koju godinu na odgovornim društvenim pozicijama unesu novu etičku klimu u našu zemlju. A samo će iz nove etičke klime moći izniknuti nove paradigme političkih, ekonomskih, kulturnih, nacionalnih i religioznih odnosa za kojima ne vapi samo naša zemlje nego i čitava Europa, zapravo cjelokupna ljudska civilizacija.

## Fra Iko Skoko

